

СЪЩНОСТ И ХАРАКТЕР НА РУСКАТА ЕМИГРАЦИЯ ОТ НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Зоя Иванова

Пловдивски Университет „Паисий Хилендарски“

NATURE AND CHARACTER OF RUSSIAN EMIGRATION FROM THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Zoya Ivanova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

In the present work, I examine the problem of Russian emigration from the so-called First Wave, which reached its apogee in the beginning of the twentieth century. I address the issue of its peculiarity, which is why it is defined as an unprecedented phenomenon. I outline the boundaries of Russian “distraction”, the reasons that determine it, and the participants in the process. I also discuss the topic of the continuity of Russian culture and traditions in the conditions of new surroundings different from home. In the context of the examined topic, the concepts of identity and memory are considered. A brief conceptual apparatus, introduced by other researchers, is also offered.

Keywords: Russian emigration, expatriation, Russian culture, cultural identity

Емиграцията като стратегия за усвояване на ново пространство с цел усъвършенстване на битието и бита, като алтернативна форма за лично или колективно спасение от негодите на настоящето и стремеж към илюзията на бъдещето, не е прецедентно явление. Поради спираловидния естествен ход на историята основни фактически и философски модели от Античността, издържали на силата на епохалните метаморфози, циклично се повтарят.

Още на страниците на „Изхода“ в Стария завет от Светото писание е експлициран модел на масово придвижване на поток от хора по Божията повеля. Подобни транслокации винаги са съпътствали историята на човечеството, като продължават и до днес. В резултат на масовите движения на потоци от хора през епохата на

Великото преселение се създава етническият профил на народите и възникват първите форми на държавност. През епохата на Великите географски открития миграционните вълни са израз на търсене на далечни хоризонти и нови перспективи.

Масовите придвижвания на хора от един географски ареал в друг реконструират света, моделират идентичности, наслагват и надграждат култури и артефакти, актуализират жанрови структури, задвижват нови интерпретативни механизми и променят литературни проблематики.

Задгранична Русия обаче е феномен без precedent, тъй като в резултат на големия мащаб и динамика на емиграцията от т.нар. *първа вълна* се създава „страна извън държавата“, чиито граници са виртуални. Руската диаспора формира свое „отечество на паметта“, в което заедно с шепата родна пръст в оскъдния багаж пренася и целия си капитал от самобитна култура, традиции, език и национален дух. Аспирацията към свобода и спасение, реализирана в чисто физически план чрез експатриацията, противодейства на генетично кодираната любов на човека към родното, която намира израз в лоното на паметта и в стремежа към запазване на най-сакралното: ценности, бит, нрави. В резултат на диалога на двата противодействащи си процеса – на физическото бягство от Родината и на менталното завръщане към нея, много емигранти, за да запазят неприкосновена идентичността си, пренасят „отечеството“ зад граница.

Р. Б. Гул отбелязва в спомените си: „Я унес Россию. Так же, как и многие мои соотечественники, у кого Россия жила в памяти души и сердца“ („Аз пренесох Русия. Така, както и много мои съотечественици, в чиято памет на душата и в сърцето живееше Русия“).¹

Подобно настроение носят и думите на М. Б. Вишняк в списанието „Современные записки“ по повод участието на прогонени руски мислители: „Они принесли на своем платье пыль и дым отечества, цветы и запахи родной земли“. („Те донесоха с дрехи-

¹ Цит. по Демидова/Demidova, 2015: 11; тук и по-нататък в статията преводите са мои, З. И.

те си праха и дима на отечеството, цветята и миризмите на родната земя“)².

Ще обобщя, че руският национален дух, тласнат от онтологичната необходимост да запази идентичността си и от стремежа към изграждане на социокултурна монолитност в контекста на емигрантската реалност, оставя дълбоки следи в полето на европейската култура.

О. Р. Демидова също определя руската емиграция като „безпрецедентно явление“. Според изследователката „уникалността“ на руската емиграция от първата вълна се дължи не само на нейния интензитет и динамика, но и на „остротата на раздиращите“ я „противостояния – в това число – поколенчески.“ О. Демидова има предвид не обикновеното противопоставяне „бащи – деца“, а самия профил на „младите“ емигранти, които се оказват в позиция на „двойно изгнание“: от една страна, са лишени от подкрепата на „опита“ на своя родител, а от друга, са останали без опората на „собственото минало“ и без бляна на „мечтите за бъдещето“ (Демидова/Demidova 2015: 23).

Причините за интензивността и мащабността на руската емиграция са преломните събития, променили историята на родината. Войни, революции, бунтове, глад разтърсват политическите и икономическите устои на страната и се превръщат в основен мотив за масовото изселване на 2 092 000 души³. Латвия, Естония, Чехословакия, Англия, Франция, Германия, Италия, Финландия, България, Турция, Сърбия, Полша, Китай, САЩ, Канада, Бразилия, Австралия и други страни отварят границите си, за да станат убежище на експатриантите.

Руската емиграция е явление, което чисто терминологично може да се разглежда в рамките на следния понятиен ред: диаспора, изгнание, изселване. И. Дмитриева в дисертацията си „Русская литературная диаспора в славянских странах (Чехословакии, Югославии, Болгарии) в 20 – 30 годы XX века“ дефинира понятията „руска диаспора“ и „емиграция“ (Дмитриева/Dmitrieva 2005).

² Цит. по Гаврилов/Gavrilov 2017.

³ Вж. О. Р. Демидова (Демидова/Demidova, 2015: 5), която се основава на данни на Американския червен кръст.

Изследователката определя емиграцията като „отпътуване“, „изселване“ от една в друга държава. Тя я класифицира като доброволна, принудителна и по необходимост – според наличието или липсата на свободна воля при напускане на родината. Посочва и естеството на причините за появата ѝ. Те могат да бъдат от политически, икономически, етнически, религиозен, личен и културен характер.

„Диаспора“ е „разсейване“ на населението на дадена страна или по-точно житейското му и компактно съществуване на територията на различни държави (Дмитриева/Dmitrieva 2005). Обикновено представителите на руската диаспора се стараят да останат верни на културните си традиции и да ги запазят като родна ценност.

Дж. Глед в разговор интервю с Б. Хазанов споделя разбирането си за явлението „изгнание“, сравнявайки го с излизането на човек от една „празна стая“ и влизането му в друга. Хазанов допълва смисъла на съпоставката, като уточнява разликата между „двете стаи“. Във „втората стая“ не те обискират, не ти отнемат написаните книги, не те арестуват, нито пък съдят. Хазанов облича в метафора характера на изгнанието, то е „нещо като ампутация на крака. Слава Богу, че са го отрязали, иначе гангрена и... Но съществуват фантомни болки. С тях се събуждаш всяка сутрин и си лягаш вечер“. Това е така, защото писателят, като напуска Русия, „губи целия си свят“. Русия е като една Вселена и бягството от нея „носи по необходимост имперски отпечатък“ (Хазанов, Глед/Hazanov, Gled 2001: 35).

Португалският културолог Едуардо Лоуренсо определя понятието емиграция също метафорично. За Лоуренсо емиграцията е „травма“, „отворена рана“, „ампутация на цялото ни същество, която изрязва от нас онази идентичност, по-дълбока от идентичността на дома ни и на мястото ни...“⁴

Понятийният ред на емиграционните явления при О. Р. Демидова е организиран в терминологичен апарат, в структурата на който емиграцията е обвързана с обществено-историческите условия и с осъзнатата воля на определен човек или група индиви-

⁴ Цит. по Андреева/Andreeva 2017: 31.

ди да напуснат родината си. Мястото на явлението изселване е институционално легитимирано, неговите механизми се задвижват от определящата воля и решение на представителите на властта отделни индивиди или група хора принудително да напуснат територията на страната. Понятието „бежанство“ присъства в конвенционалния си смисъл, като експатриация в името на спасение на човешки живот. Със статут на емигранти се регистрира и моделът на т.нар. „невъзвращенци“. Демидова с това понятие обединява онези заминали зад граница индивиди, които са с ясна интенция за окончателно напускане на родината.

Изследователката класифицира руската емиграция през първата половина на ХХ век по количествен показател като индивидуална, групова и масова.

Руската миграция през 20 – 30 години на ХХ век е специфична в своите форми на проявление и разселване. Сред експатрираните и експатриантите има представители на всякакви граждански и професионални съсловия, на различни възрастови и конфесионални групи. Княз Юсупов презентира състава на емигрантите по следния начин: „В емиграции оказались представители самых разных слоев общества: великие князья, знать, помещики, промышленники, духовенство, интеллигенция, мелкие торговцы, евреи. То есть не только люди богатые, но и лишенные имущества. Тут была сама Россия. Почти все потеряли всё“. („В емиграция се оказаха представители на най-различни слоеве на обществото: велики князе, аристократи, помещици, индустриалци, духовенство, интеллигенция, дребни търговци, евреи. Тоест не само богатите хора, но и лишените от имущество. Тук беше същинската Русия. Почти всички бяха изгубили всичко)“.⁵

Подбудите и мотивите за експатриране също са от различно естество. В решението си да напуснат родината, част от бъдещите емигранти са направлявани от идеята за собствено спасение, т.е. причините са предимно от екзистенциален характер. Към тази група може да отнесем например представителите на императорския двор, на Бялото движение и т.н. Други избират съдбата на емигранти поради несъгласието и непримирението си не само със

⁵ Цит. по: (Даутова/Dautova 2013).

социално-икономическите условия на живот, но и с идеологическите представи, възгледи и действия на новата власт. Част от експатрираните се надяват зад граница да продължат борбата срещу болшевишкия режим. В едно от писмата си З. Н. Гипиус разсъждава: „Многие из нас и Россию покинули не для спасения своей жизни (бежать было опаснее), а как раз для того, чтобы свидетельствовать о правде, говорить, кричать о ней“. („Мнозина от нас напуснаха Русия не за да спасят собствения си живот (беше по-опасно да се бяга), а само за да засвидетелстват истината, да говорят за нея, да я изкрещат“)“⁶.

Н. А. Бердяев, Ф. А. Степун, П. А. Сорокин, Н. О. Лоски и други философи, мислители и учени са прогонени от родната си земя и с неохота, против волята си, напускат своите домове, качени на т.нар. „философски параход“, споделяйки думите на Степун, че вроден дълг на децата е да останат при „тежко болната си майка – Русия“ (Гаврилов/Gavrilov 2017). От трибуната на „Новый град“, издаван от 1931 г. в Париж, Степун определя целта на мисията на руската емиграция, а именно да допринесе за „култивирането в руската душа“ на „образа на бъдещата Русия“. Той не се присъединява към идеята за въоръжена борба и за връщането на монархическия режим. В писмо до Г. П. Федотов⁷ Степун пише, че за тях единствено културното творчество, което се опира на „здравите традиции“ и „пророчески“ е насочено към бъдещето, би могло да се приеме за „реално дело и подвиг“ (Гаврилов/Gavrilov 2017).

Голяма част от творците на словото напускат пределите на родината си с патоса на мисионери. Тази част от писателите от първата вълна живеят с усещането и убеждението за своето предназначение на участници в процеса по съхранение на руската самобитност на културата, на своята идентичност чрез родния език и литература в условията на друг географски и исторически контекст. Като „изнасят Русия“, писателите в емиграция се кон-

⁶ Цит. по: (Акимов/Akimov 2011: 112).

⁷ Г. П. Федотов заедно с Ф. А. Степун и И. И. Фондамински са редактори на списание „Новый град“, което се издава в Париж от 1931 до 1939 г.

солидират около тезата, че спасяват родината си. Показателна е фразата на З. Н. Гипиус „Мы в послании“ („Ние сме на мисия“).⁸

Решението си да емигрира Еренбург мотивира по следния начин: „Делаю это, чтобы спасти для себя Россию, возможность внутреннюю в ней жить“ („Правя това, за да спася за себе си Русия, възможността вътрешно да живея в нея“).⁹

Експатриантите се самоидентифицират с родината си и се надейват на връщане към „Изхода“. Много от тях не разопаковат багажа си, а други, като В. Ф. Ходасевич, не сменят паспортите си, тръпнейки в очакване на репатриацията.

До средата на 20-те г. на XX век емиграцията живее с чувството, че това е временно. Бъдещето е с неясни контури, а миналото се превръща в колекция от спомени и оцелява в паметта, която го експлицира в настоящето.

Хазанов обвързва по интересен начин времето на писателя в емиграция с паметта. Той класифицира времената като: вътрешно, външно и историческо. Паметта има огромно значение за вътрешното време на човека. Външното е актуалното, ефимерно време на ежедневието, в което паметта е „отменена“ или анулирана. Историческото е това на събитията в родината, в страната, в която живеем, въобще времето на колизиите и „кошмарите“ в света. Писателите в емиграция са изключени от външното време. Те са в историческото и във вътрешното си време, а споменът „демонстрира своята висока функция да оправдава живота и да установява вътрешен вектор на движение на събитията“ (Хазанов, Глед/Hazanov, Gled 2001: 17). В заключение ще обобщя, че писателят емигрант реално живее единствено в настоящето, но менталната регресия го връща постоянно към спомените, без да пречи на мечтите му за по-добро бъдеще.

Ще допълня, че задвижен от обществено-историческите механизми, феноменът миграция е своеобразна сплав от постоянно диалогизиращи философски, психологически, емоционални, антропологични, естетически и културни текстури.

⁸ Цит. по Хазанов, Глед/Hazanov, Gled 2001: 214.

⁹ Цит. по Демидова/Demidova 2015: 114.

Философската страна на миграционните процеси, от една страна, е обвързана с аксиологичната и екзистенциалната им първопричина, резултат от загубата на родината, на ритъма и смисъла на предемиграционния начин на живот, а от друга, се основава на модела на паметта и на човешката менталност.

Психологическата страна засяга душевната перцепция на мигранта, травмата и адаптацията към постпромените и влияе на интенциите му за „етническа самоидентификация и самоопределение“ (Гуревич/Gurevich 2004).

Сантименталният аспект е резултат от психологическите метаморфози и маркира емоционалната кондиция на мигранта.

Антропологичната същност се изразява в оформянето на нови, модифицирани човешки идентичности. Новият човешки тип, лишен от реалното присъствие на родината, я превръща в ментален интериор, в който позиционира основни топоси, любими хора и вещи. Така в съзнанието на емигранта присъстват два локусни варианта в резултат на взаимодействието на предишната и на настоящата култура. Това задава и тона на културния облик на емиграцията. Единият локус е добре познат – неделима част от останалото в миналото и генетично заложено родно битие, а другият е свързан със съществуващата в настоящето реалност (Демидова/Demidova 2013). Така се формират *битиен* (настоящ) и *духовен* (принадлежащ на миналото) локус, който възкресява в съзнанието на емигранта образите на Русия, на родните топоси – Москва, Петербург, на съществували сдружения, на домове, на литературно-светски салони и др. Ще допълня, че тези образи са носители на културни матрици, на идейни и естетически концепции от доемиграционния етап, на целия останал в миналото живот. Те са духовният багаж на емигранта, моделират неговата идентичност и легитимират присъствието си в новата среда, откриват се в ономастичната реконфигурация на предемигрантски обединения, като например: „Зелена лампа“ в Париж, която ни връща към едноименното общество от 1819 – 1820 г., посещавано от А. С. Пушкин, Цариградският цех на поетите, „Цех на поетите“ в Берлин, в Париж, и др.

Салонът „Зелена лампа“ на семейство Мережковски в Париж е пример за руска идентификация. Като локуси на руската культу-

ра и литература функционират и салоните на семейство Винавер, на Цетлини, Домът на изкуствата в Берлин и много други. В контекста на новата руска география се реконструират унаследени културни традиции от писателите емигранти. Голяма част от представителите на диаспората се ориентират към общностен начин на живот. С тази цел се обособяват квартали, населявани от хора с една и съща етническа принадлежност, които създават своя трибуна за културна изява чрез организирането на руски издателства, салони и учреждения. Културата на емиграцията от първата вълна поддържа континуитета на традициите на руската класика извън административните и географските граници на страната. На чужда територия се създава руски печат, формират се общности и обединения по различен признак: конфесионален, професионален, идеологически, с цел визиониране на идентичност, кумулиране на сила и защита и отхвърляне на културната, езиковата и други видове асимилация.

Продиктувани от желанието за сплотяване и правен уют, се образуват обединения и съюзи, които в представата за „държава-та без граници“ играят роля на институционален стълб – опора за своите граждани. Такива например са съюзите на лекари, на военни, на адвокати и др. През 1920 г. се инициира създаването на съюзи на руските литератори и журналисти в европейските столици: Париж, Прага, Берлин, Белград, Варшава. Организиран е Съюз за защита на родината и свободата, както и Руски политически комитет в Полша.

Руските издателства в Париж и Берлин процъфтяват. При това в началото на двадесетте години на миналия век в Берлин издаваните руски книги количествено изпреварват немските. В столицата на Германия също силно се усеща социокултурното присъствие на руските емигранти, разпознати в „руски Берлин“ (Демидова/Demidova 2015: 43).

Естетическият аспект на емиграционната култура се съдържа в драмата като емоционално преживяване, провокирано от липсата на родните топоси и на любими, близки до сърцето ландшафти, които остават на съхранение единствено в паметта и се компенсират чрез инстанцията на въображението. То връща експатрианта в миналото, към неговия зародиш, подтиква го да идеали-

зира невъзвратимия роден край, да го митологизира, да съживява спомените в сънища и видения, да общува епистолярно с паметта на един предишен свят.

Бих обобщила в заключение, че руската емиграция от първата вълна е своеобразна по характер. Тя представя миграционния модел в нова визия, която подчертава стремежа на експатрираните към съхраняване на основните маркери на националната идентичност – език, дух и култура извън пределите на родното социокултурно и комуникативно пространство.

Идентичността на сформирания се тип човек емигрант запазва субстратите на руската култура, които надгражда в условията на новата реалност. Животът зад граница импонира нови реалности, които диалогизират с паметта за културната и битийната руска среда. Русия като отправна точка на емиграционните вълни е с имперски параметри, сила и дух. Тази страна е приютила на огромната си територия много народи и етноси, с различни традиции, конфесии, езици, битови стереотипи и култура. Като оставят зад гърба си тази Русия, емигрантите се лишават от генеалогичните си корени, от силата на енергията на цял един свят, но наследството от културни субстрати, които империята завещава, не изчезва, то остава в паметта на нейните бивши поданици.

Образите от миналото оживяват художествено реконфигурирани в емигрантската мемоарна литература. Създават се еготекстовете като автобиографии, мемоари, дневници, в които се материализира паметта на миналото. Паметта се превръща в основен оперативен източник на идентичност.

Изложените наблюдения само щрихират набелязания проблем и са подстъп към предстоящо по-мощно изследване.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Акимов/Аkimov 2011:** Акимов, В. М. *От Блока до Солженицына. Путеводитель по русской литературе XX века.* Санкт-Петербург: Искусство – СПб, 2011. [Akimov, V. M. *Ot Bloka do Solzhenitsyna. Putevoditel' po russkoy literature XX veka.* Sankt-Peterburg: Iskusstvo – SPB, 2011.]
- Андреева/Andreeva 2017:** Андреева, Я. *Литературни прочити на миграцията.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2017. [Andreeva, Ya. *Literaturni prochiti na migratsiyata.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2017.]

- Бердяев/Berdyayev 2014:** Бердяев, Н. А. Новое средневековье. Размышление о судьбе России // *iknigi.net*: <<http://iknigi.net/avtor-nikolay-berdyayev/70239-novoe-srednevekove-razmyshlenie-o-sudbe-rossii-nikolay-berdyayev.html>>, 31.10.2018. [Berdyayev, N. A. Novoye srednevekov'e. Razmyshleniye o sud'be Rossii // *iknigi.net*: <<http://iknigi.net/avtor-nikolay-berdyayev/70239-novoe-srednevekove-razmyshlenie-o-sudbe-rossii-nikolay-berdyayev.html>>, 31.10.2018.]
- Вишняк/Vishnyak 2016:** Вишняк, М. В. Годы эмиграции. // *Libfox*, 2016: <<https://www.libfox.ru/62008-mark-vishnyak-gody-emigratsii.html#book>>, 16.04.2019. [Vishnyak, M. V. Gody emigratsii. // *Libfox*, 2016: <<https://www.libfox.ru/62008-mark-vishnyak-gody-emigratsii.html#book>>, 16.04.2019.]
- Гаврилов/Gavrilov 2017:** Гаврилов, И. Б. Ф. А. Степун о России и русской философии. // *Христианское чтение*: <christian-reading.info/data/2017/02/2017-02-19.pdf>, 01.11.2018. [Gavrilov, I. B. F. A. Stepun o Rossii i russkoy filosofii. // *Hristianskoye chteniye*: <christian-reading.info/data/2017/02/2017-02-19.pdf>, 01.11.2018.]
- Гуревич/Gurevich 2004:** Гуревич, А. М. Социально-психологические особенности личности и мотивации потенциального эмигранта: На примере репатриации в Израиль. [Диссертация] // *disserCat*: <<http://www.dissercat.com/content/sotsialno-psikhologicheskie-osobennosti-lichnosti-i-motivatsii-potentsialnogo-emigranta-na-p>>, 01.11.2018. [Gurevich, A. M. Sotsial'no-psihologicheskiye osobennosti lichnosti i motivatsii potentsial'nogo emigranta: Na primere repatriatsii v Izrail'. [Dissertatsiya] // *disserCat*: <<http://www.dissercat.com/content/sotsialno-psikhologicheskie-osobennosti-lichnosti-i-motivatsii-potentsialnogo-emigranta-na-p>>, 01.11.2018.]
- Даутова/Dautova 2013:** Даутова, И. А. Русская интеллигенция в эмиграции. // *Научные статьи Казахстана*: <<https://articlekz.com/article/7194>>, 28.10.2018. [Dautova, I. A. Russkaya intelligentsiya v emigratsii. // *Nauchnye stat'i Kazahstana*: <<https://articlekz.com/article/7194>>, 28.10.2018.]
- Демидова/Demidova 2015:** Демидова, О. Р. *Изгнание как послание. Эстетизм и этос русской эмиграции*. Санкт-Петербург: Русская культура, 2015. [Demidova, O. R. *Izgnan'ye kak poslan'ye. Estezizm i etos russkoy emigratsii*. Sankt-Peterburg: Russkaya kul'tura, 2015.]
- Дмитриева/Dmitrieva 2005:** Дмитриева, И. А. Русская литературная диаспора в славянских странах (Чехословакии, Югославии, Болгарии) в 20 – 30 годы XX века. [Диссертация] // *dissland*: <http://dissland.com/catalog/russkaya_literaturnaya_diaspora_v_slavyanskih_stranah_chehoslovakii_yugoslavii_bolgarii_v_20_30_godi.html>, 12.09.2018. [Dmitriyeva, I. A. Russkaya literaturnaya diaspora v slavyanskih stranah (Chehoslovakii, Yugoslavii, Bolgarii) v 20 – 30 gody XX veka. [Dissertatsiya] // *dissland*: <http://dissland.com/catalog/russkaya_literaturnaya_diaspora_v_slavyanskih_stranah_chehoslovakii_yugoslavii_bolgarii_v_20_30_godi.html>, 12.09.2018.]
- Хазанов, Глед/Hazanov, Glad 2001:** Хазанов, Б, Глед, Дж. *Допрос с пристрастием. Литература изгнания*. Москва: Захаров, 2001. [Hazanov, B, Glad, J. *Dopros s pristrastiyem. Literatura izgnaniya*. Moskva: Zaharov, 2001.]